

Küresel Romanın Yükselen Eğilimi Ekoeleştiriyeye İki Örnek: *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde ve Unutma Bahçesi*

Two Examples of Ecocriticism in the Rising Trend of the Global Novel: *Drive Your Plow Over the Bones of the Dead and Unutma Bahçesi*

Demir FETHİ¹ , Nahide Ece SÜSLÜ²

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Van, Türkiye

²Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Van, Türkiye

ORCID: F.D. 0000-0002-1855-0460, N.E.S. 0000-0001-8456-883X

ÖZ

İçinde yaşanan çağa egemen olan kapitalist kültür, küreselleşme ile küreselleşmede kültürel pratiklerle anlaşılabilir. Kültürel pratiklerin en somut örneklerinden biri de edebiyat eserleridir. O hâlde küreselleşmeyi tüm yönleriyle anlamak, tetiklediği sorunları tespit etmek için edebiyata başvurmak gerekir. Özellikle küreselleşmenin doğurduğu çevre kirliliği, organik yaşamın deformasyonu, iklim değişiklikleri, salgınlar, depremler, seller, taşkınlar gibi ekolojik sorunlar, son dönemlerde edebiyatın da ilgi duyduğu başlıca konular hâline gelmiştir. Bugün küresel edebiyat çağı/akımı/tarzı diye nitelenen alanın ana yönsemelerinden birini ekolojizm oluşturmaktadır. Her şeyden önce çevresel sorunlar çok boyutlu olarak esere sirayet eder. Yine fiziksel çevrede yaşanan değişimlerin/bozulmaların insanın fiziksel ve ruhsal dünyası üzerindeki etkileri betimlenir. Kısacası içerikten biçime, dilden üsluba, tematik tercihlerden imgeleme kadar eserin her yönü bu bağlamda kotarılır. İşte bu teorik çerçeve üzerine inşa edilen bu çalışmada, 2018 yılında Nobel'i kazanan Leh yazar Olga Tokarczuk'un *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde* ve Türk edebiyatından Latife Tekin'in *Unutma Bahçesi* adlı eserleri, ekoeleştirme kuramından hareketle incelenmiştir. Eserlerde derin ekoloji, ekofeminizm, posthümanizm, postmodern, yeni maddecilik ile ekoeleştirinin felsefi temelleri tartışılmış; insanmerkezcilik-Kartezyen, hayvan hakları, ekoahlak, biyobölgecilik, Gaia, siborg, seküler kıyamet vb. gibi ekoeleştiriyi oluşturan temel kavramların izleri sürülmüştür. Sonuçta farklı ülkelerden iki kadın yazar tarafından kaleme alınan *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde* ve *Unutma Bahçesi* adlı romanlar bağlamında, ekoeleştirinin küresel bir edebiyat eğilimi hâline geldiği görülmüştür. Son tahlilde insan-doğa çatışması, doğanın öz benliğine kavuşturulması, bireyin şehir hayatından uzaklaşması, hayvan hakla-

Başvuru/Submitted: 25.05.2021 **Kabul/Accepted:** 28.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Demir FETHİ (Doç. Dr.), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Van, Türkiye. E-posta: mfethi_demir@yahoo.com

Atf/Citation: Demir, F. & Süslü, N. E. (2022). Küresel romanın yükselen eğilimi ekoeleştiriyeye iki örnek: *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde ve Unutma Bahçesi*. Korkmaz, F. (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 347-364). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.026>

rına riayet edilmesi, insanın doğanın içinde ve doğayla uyumlu yeni bir varoluş inşa etmesi gibi konularda her iki yazarın benzer duyarlılıklar taşıdıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: küresel roman, ekoeleştiri, ekofeminizm, post-hümanizm, doğa-insan, biyobölgecilik, Kartezyen paradoksu

ABSTRACT

Capitalist culture and globalization dominate the current age and can be understood through cultural practices. As such, referring to literature is necessary in order to understand globalization in all its aspects and to identify the problems it triggers. Ecological problems caused by globalization in particular, such as environmental pollution, mutations of organic life, climate change, epidemics, earthquakes, and floods, have recently become main topics of interest in literature. This study is built upon this theoretical framework of ecocriticism and examines the *work Drive Your Plow Over the Bones of the Dead* from Polish author Olga Tokarczuk, who won the Nobel Prize for this book in 2018 and Latife Tekin's *Unutma Bahçesi* in Turkish literature. These works discuss the philosophical foundations of deep ecology, ecofeminism, posthumanism, postmodern, new materialism, and ecocriticism and outline the traces of the basic concepts making up ecocriticism, such as Cartesian anthropocentrism, animal rights, eco-morality, bioregionalism, Gaia, cyborg, and secular apocalypse. As a result, ecocriticism is seen to have become a global literary trend in the context of these two novels written by two women writers from different countries. The final analysis has determined both authors to have similar sensitivities on issues such as the human conflict with nature, returning nature to its original form, abandoning city life, observing animal rights, and building a new existence in nature and in harmony with nature.

Keywords: global novel, ecocriticism, ecofeminism, post-humanism, human versus nature, bioregionalism, Cartesian paradox

Giriş

Ekolojizm; insanın doğa ile ilgisini ele alan bütünüyle canlıların hem kendi aralarındaki hem de doğayla ilişkilerini sosyal düzlemde değerlendiren doğa merkezli bir düşünce akımıdır. Ekoloji fenomeninin, 19. yüzyılın sonlarında Hans Reiter tarafından kavramsallaştırılması; 20. yüzyıla gelindiğinde ise sanayileşmenin ivme kazanmasıyla artan çevre sorunları, bu kavramı çeşitli bilimsel ve ideolojik söylemler üzerinden kuram boyutuna taşımıştır. Özellikle sömürgecilik faaliyetleri sonrasında tahrip edilen doğanın korunmasına yönelik kurulan örgütler, II. Dünya Savaşı'nın ardından doğacılık fikrinin öne çıkması, küreselleşmeyle küçülen dünyada ekolojik sorunların daha fazla görünürlük kazanması; ekolojizmin gelişmesine, doğa hakkında farkındalığın artmasına vesile olmuştur.

Daha önce bilinmeyen birçok çevresel risk, yirminci yüzyılda su yüzüne çıktı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu en küçük miktarlarda bile son derece zehirli olan ve bazıları da biyolojik dizgelerde ve hava kürede birikme potansiyeline sahip birçok kimyasal ve ışınaktif (radyo aktif) madde üreten kimya ve nükleer endüstri doğdu. 1950 ve 1985 yılları arasında Amerikan Kimya Endüstrisi, üretimini on kat artırdı. 1985'e gelindiğinde temizlenmesi gereken tehlikeli atık alanlarının sayısının iki bin ila on bin arasında olduğu tahmin ediliyordu. (Toska, 2017, s. 17)

Doğada kirlilik yaratan çok fazla sayıda atığın serbest bırakılması, doğanın kendini yenileyebilme gücünün kırılmasına, doğal dengenin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Endüstri sonrası toplumların doğada meydana getirdikleri tahribatlar arasında; küresel ısınma, iklim değişikliği, türlerin ölümü/yok olması, su kaynaklarının kirletilmesi, kuraklık, pestisitlerin¹ başta toprak olmak üzere habitatlarda yarattığı kirlilik sıralanabilir. Doğada yaşanan bu değişimler, çevreciliğin politik bir boyut kazanmasını sağlamış, çoğu Avrupa ülkesinde bu bağlamda genel politik yapıyı derinden etkileyen partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Yeşil Hareketler, Derin/Köktenci Ekolojistler, Earth First vb. girişimler bunlar arasında öne çıkanlardır. Bu politik girişimler, alandaki teorik tartışmaları da çeşitlendirmiş ve çevrecilikten ekolojizme kadar aralarında farklar olan geniş bir politik, ideolojik, kültürel hat belirlemiştir. Örneğin çevrecilik ile ekolojizm arasındaki fark belirginleşmiştir. Her ne kadar çevrecilik ve ekolojizm iç içe geçmiş kavramlar gibi görünse de Andrew Dobson'a göre farkları mevcuttur. Dobson'a göre çevrecilik, çevre sorunlarına yönelik yönetsel yaklaşımları savunur ve çevresel sorunların üstesinden gelinebileceğini; ekolojizm ise çevresel sorunlara sürdürülebilir ve köktenci yaklaşımlarla çözümlenmesi gerektiğini savunur. Demek ki çevreciliği daha sistem içi muhalif bir tutum olarak nitelerken ekolojizmi ise sistem dışı daha radikal ve devrimci bir hareket olarak değerlendirir.

İnsan, yaşamını sürdürebilmek amacıyla yaşadığı çevreyle her zaman etkileşim hâlinde olmuştur. Retrospektif bir yaklaşımla bakıldığında; Paleolitik Çağ'da avcılık-toplayıcılık, Neolitik Çağ'da tarım devrimi faaliyetleri insanın nispeten doğayla daha uyumlu olduğu tarihî süreçlerdir. Çünkü tükettiğinin yerini dolduran, üretim odaklı ve doğaya saygılı bir anlayış hâkimdir. Max Oelschlaeger'e göre ilk ekolojik duruş genelde binlerce yıl önceye, neolitik

1 Zararlı organizmaları engellemek amacıyla kullanılan kimyasal karışım.

çağın başlayışıyla sona ermiş olan ve günümüzde yeniden yakalamayı beceremediğimiz, insanın doğa ile barış içinde birlikte yaşadığı bir altın çağa dayanır. (Dobson, 2007, s. 53) Zaman içerisinde dünya nüfusunun artması, üretim-tüketim dengesizliği, tüketim odaklı anlayışın gelişmesi, doğal kaynakların sanayileşme ve kontrolsüz tüketimle kullanılamaz hâle gelmesi gibi pek çok sebepten ötürü doğa-insan birlikteliğinin uyumu sekteye uğramıştır. Yabancılaşma artmış, aslında hem doğayı hem de insanı tahrip eden kaotik bir dönemin kapıları aralanmıştır. 1972 yılında yayımlanan “The Limits to Growth” (Büyümenin Sınırları) raporu, ekolojik farkındalığın, insanın doğada yarattığı tahribatın dramatik sonuçlarını tüm boyutlarıyla ortaya koymuştur. Bu rapor, ekolojizmin manifestosu olarak modern çağda neden hayati ve aktüel bir akım biçiminde görüldüğünün de ilanidir.

Peki, ekolojizmin içerdiği başlıca konular nelerdir? Doğa-insan uyum(suzluğ)u, çevre, iklim krizi ve çatışmalar, ekoahlak/etik, küreselleşme, kontrolsüz büyüme, fauna-floranın bozulması/yitimi vb. konular ilk akla gelenler arasındadır. Doğa ve çevre ikilemine de ayrı bir parantez açmak gerekir. Doğa; kendi kuralları çerçevesinde, canlı ve cansız varlıklarıyla birlikte sürekli gelişen, devingen yapıya sahip bir bütün olarak ifade edilirken çevre ise Sezgin Toska'nın ifadesiyle “kültürleştirilen doğa” olarak kavramsallaştırılmış, yani doğanın insan eli değmiş, değişime uğratılmış, sınırları keskin olarak çizilmiş bir ortamdır. “Bu bağlamda ünlü Avusturyalı eko-feminist ve düşünür Val Plumwood doğa kavramından çevre kavramına geçişi şu sözlerle özetler; ‘doğal dünya homojenleştirilir, olumsuz olarak ve insanlara göre **çevre** olarak tanımlanır.’ (Toska, 2017, s. 51). Doğada yaşanan olumsuz değişimler, doğanın tahrip edilmesi insanları, dolayısıyla insanın kültürleştirdiği çevreyi de etkilemektedir. İnsanı doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen bu durumlar, edebî anlatılara da sirayet etmiştir.

Edebiyatın ekolojizme olan ilgisi dönemsel bir eğilimin değil tarihî ve hayati bir sorumluluğunun sonucudur. İnsanlık tarihinin estetik bir kaydını tutan edebiyat sanatı, küreselleşmenin, yoğun bir biçimde etkilediği sanatların başında gelmektedir (Demir, Süslü, 2021, s. 108). Edebiyat, dil aracılığıyla yüzyıllar boyunca önce mahalli olanın, yani sözlü kültürün, sonra yazılı olanın, yani ulusal kültürün, inşasında önemli rol oynamıştır. Şimdilerdeyse dijital olanın yani küresel kültürün inşasında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle yolunun ekolojizm gibi çağın en yakıcı sorunlu alanlarından biriyle uğraşan alanla kesişmesi kaçınılmazdır. Hatta daha ileri giderek denilebilir ki bugün küresel edebiyat diye tarif edilen türün/akımın/dönemin merkezinde yer alan temaların başında ekolojizmle ilgili olanlar gelmektedir. Nitekim çevresel sorunlar bilimsel bir yaklaşımla ele alındığı gibi metinsel-kültürel incelemeye de tâbidir. Fiziksel çevrede yaşanan değişimler, insanın fiziksel ve ruhsal dünyasına sirayet etmektedir. İnsan-doğa/çevre ilişkisinin doğal bir sonucu olarak bu durum edebiyata da yansımaktadır. Ekoeleştirici diye nitelenen edebî ürünlerin çevre ile olan ilişkisini inceleyen disiplinler arası bir yaklaşımın varlığı da bu yansımaların sonucudur. Ekoeleştirici, en genel tanımıyla insan ve doğa-çevre arasındaki ilişkiyi anlatan eserleri/anlatıları irdeleyen, kritik eden bir yöntemdir. Yaşanılan çevre krizlerini, insan-doğa ilişkisini edebî eserler aracılığıyla tasvir eder. Tabii ekoeleştirici kimilerince post-hümanizm, ekofeminizm, postmodern/postdenge, yeni maddecilik gibi edebiyatta farklı yönelimlerin ilgi alanına giren tamamlayıcı bir metot gibi de düşünülmüştür. Son tahlilde küresel edebiyat çağının ana kavramlarından biri olan ekoeleştirici, dünyanın hangi ülkesinde

olursa olsun araştırmacıların, edebiyatçıların, eleştirmenlerin, okurların ilgi alanına girmiş ve ekolojik sorunlara karşı güçlenen duyarlılık birçok esere ilham kaynağı olmuştur. İşte, bu çalışmada küresel edebiyat teorisinin ana yönsemelerinden ekoeleştirici bağlamında iki farklı ülkeden iki farklı yazarın eseri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu eserlerden ilki, 2018 yılında Nobel'i kazanan Leh yazar Olga Tokarczuk'un *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde*; ikincisi ise Çağdaş Türk Edebiyatının önemli yazarlarından Latife Tekin'in *Unutma Bahçesi* adlı eserleridir. Her iki eserde de derin ekoloji, ekofeminizm, posthümanizm, yeni maddecilik ile ekoeleştirinin felsefi temelleri tartışılmış; insanmerkezcilik-Kartezyen, hayvan hakları, ekoahlak, biyobölgecilik, seküler kıyamet, Gaia, siborg, vb. kavramlar anlatının odağına alınmıştır. Nitekim insan-doğa çatışması, doğanın öz benliğine kavuşturulması, dengenin ve uyumun yeniden yakalanması, bireyin şehir hayatından uzaklaşması, hayvan haklarına riayet edilmesi her iki yazarın da dikkat çektiği başlıca konulardır. Özcesi insanlığı ilgilendiren evrensel ve aktüel konuları gündeme getiren her iki yazarın da küresel romanın yükselen eğilimi ekoeleştirici kuramından epey etkilendiği söylenebilir. Farklı ülkelerden farklı kültürlerden ve farklı edebiyat geleneklerinden gelmelerine rağmen insanlığa, doğaya, topluma, kültüre ve en önemlisi geleceğe dair benzer kaygılar taşımaları, ekoeleştirinin küresel edebiyat çağındaki etkinliğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

1. Ekoyazında Kurgunun İnşası

Kurgu, olay esasına bağlı eserlerin ana ögesidir. Çünkü roman başta olmak üzere olay esasına bağlı edebî türler, sürekli bir dönüşüm yaşamalarına hatta bazen olayların yerini durumlar, enstantaneler veya psikolojik tahliller almasına rağmen belirli bir kurgusal düzene ihtiyaç duyar. Öyle ki bir romanda olaylar ne kadar azalır azalsın sonuçta kurmacaya dayanan bir düzlem olduğu aşikârdır. Olay ise kurguyu oluşturan parçalardan her birine denir. Bir eserde anlatılan her olay, kurgunun bir parçası olmayabilir. Önemli olan bir olayın kurgu içerisinde bir değer taşıması ve olay örgüsüne bağlanmasıdır. Edebî eserlerin temelini bu unsur oluşturur. Epik ve dramatik eserlerde, kişilerin zaman ve mekân içerisinde uzanan eylemlerini göstermek; onların yaşamında geçen olayları sergilemek olarak ifade edilebilecek kurguyu, Şerif Aktaş, “herhangi bir alaka ile bir arada bulunan veya birbirleriyle ilgilenmek mecburiyetinde kalan fertlerden en az ikisinin karşılıklı münasebetlerinin tezahürü” (Aktaş, 2000, s. 46) olarak tanımlar. Tomaşevki ise olayların eser içindeki sanatsal dağılımı ve düzenlenişi (Pospelov, 1995, s. 236) olarak niteler. Nurullah Çetin'e göre ise olayların belli bir anlayış, mantık ve esasa göre, edebî değer gözetilerek düzenlenişidir (Çetin, 2004, s. 189). Ünlü Rus yazar Gorki de kurgu için “karakterlerin gelişim ve biçimleniş tarihi” (Pospelov, 1995, s. 236) tanımlamasını yapar. Elbette roman türleri bakımından kurgunun yapısı ve önemi değişiklikler gösterir. Kimi türlerde anlatının esasını oluşturan, determinist bağlarla örülü kurt yapısı, kimi türlerde gevşer hatta kopar. Bazen önemini tamamen yitirerek yerini enstantanelere, durumlara bırakır. Bazen de karnavalesk bir hâl alır ve çok katmanlı bir hüviyet kazanır. Peki, ekoyazında kurgunun inşası nasıldır? Her şeyden önce işin tarihçesine bakmakta fayda var. İnsanın doğayla ilişkisine dayanan anlatıların tarihi, insanlığın ilk edebî üretimlerine kadar götürülebilir. Özellikle dinî metinlerde dünyanın, dünyadaki tüm canlı-cansız varlıkların insana hizmet etmek için yaratıldığı sıkça vurgulanır. İnsanın Cennet'ten kovularak Dünya'ya düştüğünü/sürgün edildiğini

anlatan Yaratılış efsanesi, doğa-insan ilişkisinin ilk örneklerinden sayılabilir. “İnsanın düşüşünün hikâyesi olan Yaratılış, kaybolan pastoral bereket ve masumiyete yakılan ağıttır.” (Garrard, 2020, s. 63). Aynı şekilde, semavi dinlerin ortak anlatısı olan “Nuh Tufanı” Tanrı’nın bir kavmi cezalandırmak amacıyla gönderdiği büyük bir felaket diye bilinir. Tanrı, kendisine inanan Nuh ve ailesinin, yanlarına her canlı türünden aldıkları çift hayvanların büyük tufandan kurtulmasını sağlar. “Nûh ve gemidekiler karaya çıkar. Nûh, Rabb’e bir mezbah yaparak her temiz hayvandan ve kuştan yakılan takdime arz eder. Buna memnun olan Rab ise artık bir daha toprağı lanetlemeyeceğini belirtir. Allah, Nûh’u ve oğullarını mübarek kılıp onlara çoğalıp yeryüzünü doldurmalarını emreder ve her şeyin onların emrine verildiğini, hareket eden her hayvanı yiyebileceklerini bildirir.” (Harman, 2020, s. 225). Dinî nitelikli bu anlatı örneklerinde, insanlığın asıl evinin Cennet olması, Dünya’nın, hayvanların ve diğer canlıların insan için yaratılması, insanların Tanrı’nın lütfunu kazanmak için hayvanları kurban etmesi doğa ve insan ilgisini, insan merkezci yaklaşımın tarihçesini çok eskilere dayandırmaktadır. Modern çevreciliğin edebî anlamda başlangıcı ise Rachel Carson’ın “Sessiz Bahar” (1962) adlı eserinde yer alan “Yarının Masalı” kabul edilir. “Bu masal, doğal güzellik imgelerine odaklanıp insanlığın ‘bir zamanlar’ var olmuş ‘uyumunu’ vurgulayarak özünde değişmeyen bir dünya resmeder.” (Garrard, 2020, s. 13).

Zamanla edebî eserin kurgusuna insan merkeziliğin sorgulanması, ontolojik kaygılar, insanların doğal dengeyi bozan faaliyetleri, hayvan hakları, fauna-floranın bozulması/yitimi gibi konular dâhil olmuştur. Bu bağlamda ekolojizm, ontolojik boyutta insanın doğadaki konumunu yeniden sorgular ve yapılandırır. Bu sorgulama insan aklını, düşünmeyi ve bilimi her şeyin merkezine alan aydınlanmacı felsefeye de güçlü bir itiraz barındırır. Nitekim René Descartes’ın “Kartezyen” yaklaşımı; insanı akıllı, düşünebilen bir canlı olarak doğadaki varlığını tescil etmesi, hayvanları ise düşünemedikleri için karmaşık makinelere indirgemesi, ekolojizmin yeniden üzerine düşündüğü, değiştirmek hatta yıkmak istediği temel paradigmanın özeti gibidir.

Ekolojizm, aklın üstün değerine kuşkucu yaklaşır. İnsanın dünyanın merkezinde olduğunu, doğanın ise değersiz olduğunu ve insanlar tarafından basit bir şekilde manipüle edilebileceği inancının reddedilişini ve son olarak da Malthus’un ve Darwin’in, oldukça materyalist ve bilimsel bir perspektifin din ve ahlakın içkin ve doğacı bir anlayışla bütünleşmesinin yaptığı etkiyi vurgular. (Dobson, 2007, s. 53).

2018 Nobel Edebiyat Ödüllü yazar Olga Tokarczuk’un *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde* ve Türk edebiyatından Latife Tekin’in *Unutma Bahçesi* adlı eserleri ekoyazımın kurgusal boyutu bağlamında değerlendirildiğinde ekolojik sorunların, insanın çevreye etkisinin ve bunun sonucunda yaşanan çevresel felaketlerin kurgunun belirleyicisi olduğu aşikârdır. Daha üst boyutta ise bu kurgusal düzlem, küresel edebiyat teorisine ulanır. İşin aslı, “21. yüzyıl romancısı, yerel deneyimi uluslararası ve hatta kozmik bir arka planın içine yerleştirerek bu birliği dramatize etmek durumundadır.” (Kirsch, 2019, s.11). Hem Olga Tokarczuk hem de Latife Tekin avcılık, hayvan hakları, insan-doğa çatışması, bireyin toplumla uzlaşamaması gibi konuları yerel bir deneyim içerisinde ama evrensel bir duyarlılıkla işler. Bir bakıma evrensel konuların işlenmesi bakımından romanlar, dünyayı temsil etme gücüne sahip, küresel niteliktedir.

Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde romanının başkahramanı Janina, Polonya'nın Çekya'ya sınırında, uzak bir dağ kasabasında yaşamaktadır. Astrolojiyle uğraşan Janina, kişilerin yıldız haritalarını incelemenin yanı sıra arkadaşı Dyzio (Dionisos) ile William Blake'in şiirlerini çevirmektedir. Öte yandan insanlardan uzak bir yaşam sürmekte ve bu ıssız yazlıklar bölgesinde varlıklı ailelerin yazlıklarını kontrol ederek/güvenliğini sağlayarak günlerini geçirmektedir. Hayvanlarla vakit geçirmeyi, ilgilenmeyi seven, doğayla iç içe, uyumlu, münzevi bir hayat süren Janina, çevresindeki insanlar tarafından "kaçık" olarak anılmaktadır. Bu ıssız ve ücra bölgede yazlıklar gidince Janina'nın dışında Garip ve Koca Ayak adında iki kişi daha kalmaktadır. Garip, tıpkı Janina gibi doğaya ve hayvanlara duyarlı biriyken Koca Ayak ise tam tersi avcılık yapmaktan geri durmayan huysuz ve kaba biridir. Olaylar bir kış gecesi Garip'in Janina'nın evine gelip Koca Ayak'ın öldüğünü haber vermesiyle başlar. Bu gizemli ölümün ardında Janina, insanüstü, şeytani varlıkların olduğu yönünde çıkarımlarda bulunur. Fakat olay yeri incelemeleri bu ölümün sanki hayvanlar tarafından işlenmiş bir intikam cinayeti olduğu yönündedir. Bu gizemli ve tuhaf cinayetin şoku henüz atlatılmadan benzer cinayetler birbirini takip etmeye başlar. Sanki hayvanlar, bilinçli bir biçimde doğaya ve kendilerine zarar veren insanları peş peşe cezalandırmaktadır. Örneğin cinayetlerden birinde, maktulün geyikler tarafından kuyuya atılması süsü verilmiştir, diğerinde ise yassı kın kanatlı böceklerin maktulün solunum sistemini çökertmesi söz konusudur. Janina, ardı arkası kesilmeyen bu ölümleri, evrenin kozmik hareketleriyle hatta hayvanların intikamıyla açıklamaktadır. Sanılanın aksine cinayetlerin arkasında Janina vardır. Nihayetinde roman, Janina'nın kendisi gibi çevre ve hayvan hakları konusunda radikal bir eylemci olan entomolog (böcek bilimci) arkadaşının yanına gitmesiyle tamamlanır.

Unutma Bahçesi'ne gelince burada da doğayla iç içe yaşamak, şehir hayatının karmaşasından uzaklaşmak amacıyla bir araya gelen bir grup insanın kurmaya çalıştığı ekolojik yaşam ütopyası anlatılır. Müesses nizamla irtibatını keserek, kapitalist kültürün belleklerinde yarattığı tahribatı sağaltmaya çalışan bu insanlar, Şeref'in tasarladığı Unutma Enstitüsünde bir araya gelir. Hem maddi hem de manevi anlamda her şeyi geride bırakmak, nefsi terbiye etmek, doğayla barışık bir yaşam kurmak esas amaçlarıdır. Hemen herkesin alegorik bir biçimde bazı duyguları ve düşünceleri temsil ettiği bu kişiler kadrosu içerisinde anlatıcılık görevi Tebesüm'e verilmiştir. Nihayetinde Latife Tekin'in sözünü emanet ettiği Tebesüm'ün ağzından Unutma Bahçesi'ne gelen Ferah, Giray, Olgun, Neslihan, Cömert ve diğerlerinin geçmiş, şimdi ve gelecek arasında yaşadıkları çelişkiler, çatışmalar, kurulu düzenden yakalarını bir türlü kopyaramamaları kurgunun esasını oluşturur. Kurgudaki çatışma olgusu da bahçıvan olarak işe alınan Cömert'in avcı kimliğiyle Şeref'in öncülüğünde inşa edilmeye çalışılan ekolojik ütopya arasındaki gerilimden beslenir. Kapitalizmin yarattığı tüketim kültürüyle hesaplaşmak için avcılık, hayvan hakları, floranın bozulması/yitimi, doğa-insan uyumsuzluğu, şehirden kaçış, doğaya yöneliş gibi ekolojik hassasiyetlerin izi sürülür. Özcesi her iki romanda da kurgu, ekoyazının ilkelerine uygun bir rotada ilerler. Bir taraftan doğaya, çevreye, insanla doğa arasındaki uyuma ve özdeşleşmeye dayalı idealist kimseler öte yandan bunların karşısına konan kapitalizmi, tüketimi, çevre kirliliğini, avcılığı temsil eden kişiler vardır. Kurgu da bu iki kesim arasındaki çatışmadan beslenir. Elbette kurgunun distopyaya, polisiyeye, fantastiğe, toplumcu gerçekçiliğe, büyülü gerçekçiliğe yaklaşan yönlerinin olduğunu da eklemek gerekir.

2. Ekofobinin Sonuçları

Paleolitik Çağ'da başlayan insanın doğayı şekillendirme serüveni, Neolitik Çağ'la birlikte ivme kazanmış, insan doğayı tanımaya, tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle seri üretime geçmeye, yerleşik düzen kurmaya başlamıştır. İnsan topluluklarının bir arada yaşama arzusu, şehirlerin kurulması, artan nüfus ve ihtiyaçlar; sanayileşme ve teknolojik çalışmaların zirve yapması gibi süreçler, bir zamanlar doğayla bütünleşik olan insanın doğadan kopmasına, çevresine yabancılaşmasına sebebiyet vermiştir. İnsanlığın çağdaşlaşma sürecindeki bu atılımlar, doğayı kontrol etme arzusunu doğurmuş, neticede insan, doğaya ve çevresine karşı ekofobik bir algı geliştirmiştir. Simon C. Estok ekofobiyi, “günlük yaşamımızda ve edebiyatımızda hâlihazırda var olan homofobi, ırkçılık, cinsiyet ayrımı gibi, doğal dünyaya duyulan mantıksız ve yersiz korku ya da nefret olarak tanımlamaktadır.” (Yılmaz, 2017, s.108). Öte yandan ekofobinin insanların doğal çevreyi kontrol altına alma arzusuyla ilintili olduğu da aşikârdır. Bu arzu da insanın kendini diğer canlılardan üstün görmesine dayanır. Her iki romanda da ekofobinin ürettiği komplikasyonlara rastlamak mümkündür. Örneğin *Unutma Bahçesi*'nde Olgun'un denizi, vadiyi gören kulübede manzarayı gölgeliyor diye ağaçları kesmesi (s. 206), Giray'ın ağaçlara zarar verir kaygısıyla tırtılların üzerine kireç döküp öldürmesi (s. 214) gibi eylemler ile *Sür Pulluğunu Ölümlerin Kemikleri Üzerinde*'ki “artık doğayla ilgili hiçbir şey doğal değil. (...) Doğal süreçler doğru gitmiyor, bir felaket olmaması için hepsini kontrol altında tutmalıyız.” (s. 217), “Doğal olanın artık var olmadığını kabul edip bir tür düzen sağlamalıyız.”(s. 218) kaygıları benzer biçimde ekofobiyle ilgilidir.

Dünya, insanlığın her geçen gün artan faaliyetleriyle -sanayi çalışmaları başta olmak üzere- bozulmaya uğramıştır. Aşırı sıcak/soğuk hava, kuraklık, buzulların erimesi, iklimsel değişiklikler, çevre kirliliği, organik yaşamın tahribi, kent ve sanayi atıkları bunlardan bazılarıdır. İklimin dengesini yitirmesi sonucunda sel, hortum, orman yangınları, kuraklık vb. doğal felaketler yaşanır. Havada, toprakta yaşanan kirlenme, denizlerin, okyanusların, tatlı su kaynaklarının çöplüğe dönmesi, bitki ve hayvan türlerinin hızlı bir şekilde yok olması/tür yitimi gibi yaşanan çevre krizleri domino etkisi yaratarak insanları etkileyen gıda krizi, öldürücü virüsler, kaynakların bozulması-hızla tükenmesi gibi pek çok soruna neden olmaktadır. İncelenen romanlarda da bu konuya epey değinilir. *Unutma Bahçesi*'nde, doğada çözünmesi en az dört yüz yıl süren pet şişe meselesi, “Web sitemizi o kurdu, www.unutmabahcesi.org... şimdilerde yeni yüzümü zü oluşturmaya çalışıyor. Her birimizin birer pet şişe olduğumuz düşüncesinden yola çıkarak pek çok çizim yapmış. Şişelerin kimi renkli kimi renksiz... Dik duranı, üstüne basılıp ezilmişleri var, başka bir sayfada oraya buraya fırlatılmış gibi görünüyorlar. Fikrimi sordu, söyledim; pet şişelerden nefret ederim, üretiminin yasaklanmasından yanayım.” (s. 17); iklim değişikliği sonucu floranın bozulması, “Sonra kış ortasında pembe eflatun bir ışıkla aydınlanır yamaçlar, fundalar ve yabani lavantalar açtığında. Bu yıl açmakta geç kaldılar. Soğuklar yüzünden otların da çiçeklerin de zamanı karıştı.” (s. 71); genetiği değiştirilmiş tohumlarla gıda güvenliğinin tehlike arz etmesi, “Bugün dünyada ağaçları küçültüp sebze boyutuna indirmeye, sebzeleri de büyütüp ağaç hâline getirmeye çalışıyorlarmış... Saksılarda kirazlar, elmalar, şeftaliler... Taşınabilir meyve ağaçları çağındaymışız... Ülkeler arası tohum savaşlarından filan söz edip duruyor işte.” (s. 194) ifadeleriyle anlatılır.

Ekofobinin sonuçlarından biri de “seküler kıyamet” imgesinin yükselişidir. İnsanlığın ortaya çıkışından bu yana yaşanan değişim ve dönüşümlerin, tarihsel süreçlerin bir sonu vardır. İnsanların zihninde, dünyadaki yaşamın bir gün son bulacağı inancı her zaman olmuştur ki bu da “kıyamet” kavramıyla ifade edilir. Kıyamet, semavi dinlerde, dünyadaki yaşamın son bulacağına dair inanışları barından, tüm canlıların yaşayacağı felaketler silsilesinin meydana geleceği zaman dilimi olarak tanımlanabilir. Kutsal kitaplarda yer alan metinlerle, mitlerle, eskatolojik anlatılarla kıyamet tasviri yapılmaktadır. Bugün de yeniden yükselişe geçen, modern yaşamın akılcılık ve pozitivist yaklaşımıyla mitolojik ve dinî geleneğin arketipsel örneklerini buluşturan “seküler kıyamet” tarzı anlatılardan söz edilebilir. Nitekim Garrard, bu tür anlatıların gelişimini şöyle anlatır: Yunanca ‘açığa çıkarmak’ anlamındaki *Apo-calypste*’den türetilmiş *apocalypse*, yani kıyamet olarak adlandırılan yeni bir tür oluştu. Kıyamet edebiyatı tarihin sonuna ilişkin vahiyler şeklinde gelişti. Şiddet dolu ve grotesk görüntüler, dönüşmekte olan dünyaya dair görüntülerle birleştirildi; alt metniyse genellikle iyi ile kötü arasındaki dev mücadeleydi. (Garrard, 2020, s.126).

20. yüzyıldan sonra ise eskatolojik temalar, kıyamet meselesi teoloji disiplininin dışında daha fazla ele alınmaya başlanmış ve dinden bağımsız anlamına gelen “seküler kıyamet” kavramı edebiyatta varlığını daha da göstermiştir. Bu anlamda çalışmanın mevzusunu oluşturan romanlardan özellikle *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde*’de “seküler kıyamet” düşüncesini akla getiren unsurlara rastlamak mümkündür. Zira romanda, Janina ve Dyzio’nun William Blake’in şiirlerini Lehçeye çevirmekle uğraşırlar. Bilindiği üzere 19. yüzyılda yaşamış İngiliz şair, ressam, mistik vizyoner Blake’in romantizmin etkisiyle kaleme aldığı, doğaüstü hayalleri betimleyen şiirleri “seküler kıyamet” anlayışına yakındır. Aydınlanma düşüncesinin askıya aldığı, boşladığı, görmezlikten geldiği tinsel boyut, bireyin psikolojik ve moral değerlerinin önemi, Blake ve benzeri edebiyatçıların kaleminde modern ve devrimci bir bakışla yeniden üretilmiştir. Nitekim Garrard’a göre “William Words-worth, Percy Shelley (1892-1822) ve William Blake’in (1757-1827) romantik şiirleri, tıpkı erken yirminci yüzyıl modernistleri T.S. Eliot (1888-1965) ve Wyndham Lewis (1882-1957) gibi vahiysel retoriği seküler ve çoğu zaman devrimci hedefleri dile getirmekte kullanmışlardır.” (Garrard, 2020, s.130). Öte yandan Olga Tokarczuk roman boyunca ölüm kültürünü, astrolojik verilere indirgeyerek “insanın ölüm tarihi Burcunda görülür mü? Burçta ölüm neye benzer ki? Kendini nasıl ortaya koyar? Hangi gezegenler Kaderlerin rolünü oynar? Doğumların bir düzeni olduğundan, Ölümünün neden düzeni olmasın?” (s. 68) gibi soruları sürekli sorar. Yine romanda, “ölüm genellikle *hyleg* sekizinci evin yöneticisiyle veya içinde konumlanmış gezegenle tamamıyla uyumsuz bir açığa eriştiğinde meydana gelmektedir.” (s. 71) denilerek yaşanan ölümlerin hayvanlar tarafından bilinçli bir şekilde yapıldığını ileri sürülmektedir. “Avladığı bir Geyiğin kemiğiyle boğulmuş. Mezarın ötesinden gelen intikam.” (s. 51), “...hayvanlar insanlardan intikam alıyor.” (s. 89) gibi roman boyunca laytmotife dönen ifadeler; okurda, sürekli bir seküler kıyametin grotesk öğelerle desteklenen, fantastik, gerilim, polisiye, kara komedi içeren tasviriyle baş başa olduğu izlenimi uyandırır.

3. Ontolojik Bir İkilem: Hayvanların Konumu

Hayvanların varlığı, konumu, değeri, hakları ile insanların hayvanlarla kurdukları ilişkiler tarih boyunca sanatın, kültürün, bilimin temel meselelerinden biri olmuştur. Öyle ki

günümüzde hayvanların konumu (tür mü, birey mi?), hayvan hakları, hayvanların refahı, özgürleşmesi gibi boyutuyla daha yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Meselenin tarihî insicamına bakacak olursak Orta Çağ Avrupası'nda, hayvanların hukuki bir statüsü vardı. İnsanlar için geçerli olan kurallar hayvanları da kapsamaktaydı. “Roma Hukuku’ndan kaynaklanan doğal hukuk anlayışında, insan ile hayvan arasında günümüzdeki kadar keskin farklar yoktu. Başlangıçta tarım toplumu olan Roma Hukuku’nda, kölelerin ve hayvanların hukuki statüsü aynı idi: Eşya! Cansız eşyadan farklı olarak, köle ve hayvan eşyalar, kendi kendine hareket edebilen eşya olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle, Romalılar için hayvan, sıradan bir eşyadan çok, kendine özgü bir nesne idi. Aynı zamanda, Roma düşüncesine göre doğal hukuk, doğanın bütün canlılara öğrettiği hukuktu. Bu nedenle bu hukuk, karada ve suda bulunan tüm canlılar ve kuşlar için ortaktı.” (Gündüz, 2020, s.14). Bundan ötürü Roma Hukuku kapsamında Orta Çağ’da domuz, fil, inek, köpek, kedi, eşek gibi hayvanlar, yargılanmış, cezaya mahkûm edilmiş, hatta idam edilmiştir. Çekirge, fare, tırtıl vb. hayvanlara da dava açıldığı görülmüş, hayvanların savunmasını yapmak üzere avukat bile görevlendirilmiştir. *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde*’de bu konuya değinilir:

“Hayvanlar kuvvetli ve akıllıdır. Ne kadar akıllı olduklarını düşünmeyiz bile. Hayvanların mahkemede yargılandığı zamanlar olmuştur. Hatta bazıları mahkûm bile edilmiştir. ... Bir yerlerde çevrelerine çok zarar vermekten dava edilen Sıçanları okumuştum, ancak duruşmalara hiç gelmediklerinden dava ertelenmiş. Sonunda mahkeme onlara bir savunma avukatı atamış.” (s. 89)

İnsanın hayvan üzerindeki tahakkümü zamanla daha da artmıştır. Dinî referansların insanı, “eşref-i mahlûkat” kabul etmesinin yanı sıra aydınlanma düşüncesi de akıllı, varlığın esas belirleyicisi hâline getirmiştir. İnsan, doğayla birlikte hayvanları da daha fazla denetimi altına almış, sanayileşme ve modernleşme girişimleriyle kendi dışındaki varlıklar üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmuştur. Örneğin Descartes, “Düşünüyorum, öyleyse varım” sözüyle varlığı, akla/düşünmeye dayalı olarak nitelemiş, akabinde ortaya attığı Kartezyen rasyonalizmiyle düşünme yetisine sahip olmayan hayvanları; Tanrı’nın yarattığı “karmaşık makineler” olarak tanımlamıştır. Immanuel Kant’ın etik felsefesine göre de hayvanlar, insan-dışı varlıklardır. “Kant’a göre insanla hayvan arasındaki temel fark, Kant’ın anladığı anlamda rasyonalitenin, yani öz bilinçliliğin varlığıdır.” (Esen, 2017, s. 47). Hayvanların da bilinçli olmadığı varsayıldığından araç, insanlar ise bilinçli varlıklar olduğundan varoluşları amaç olarak değerlendirilmiştir. Tabii etik olarak insanların hayvanlara karşı görev ve sorumlulukları/ödevleri olduğu da vurgulanmıştır. Hayvanı nesne kategorisinde gören aydınlanmacı fikirlerin etkisiyle insanlar da çeşitli amaçlar doğrultusunda hayvanları araç olarak kullanmışlardır. Hayvanların ontolojik bir yönü olabileceğine dair önermelere Olga Tokarczuk da anlatısında yer verir:

“Nasıl bir dünya bu? Birinin gövdesi ayakkabı, köfte, sosis veya yatağın önüne serilen halı oluyor, birinin kemikleri çorba yapmak için kaynatılıyor... Birinin karnından ayakkabılar, kanepeler, çantalar yapılıyor, birinin kürküyle ısıtılıyor, birinin eti yeniyor, küçük parçalara bölünüp yağda kızartılıyor. Dâhice felsefeler ve teolojilere birçok düşünce uygulanmış olmasına rağmen, bu felaket, bu kitle katliamı, zalimce, ruhsuz, otomatik olarak, vicdanlar sızlamadan, bir an bile düşünmeden

sahiden de gerçekleşiyor mu? Öldürmenin ve acının ilke olduğu nasıl bir dünya bu? Bizim neyimiz var?” (s.124)

Hayvanı nesne olarak değerlendiren ve insana hayvanlar üzerinde her türlü eylemi yapma hakkı tanıyan klasik anlayış roman boyunca eleştirilmiş, “İnsanlar, Hayvanlara nesnelermiş gibi, ne isterlerse yapabileceklerini düşünüyorlar.” (s. 226) anlayışına karşı çıkmıştır. Burada özellikle avcılık faaliyetlerinin hayvanların ontolojik durumuna kasteden seri cinayet girişimleri olarak sıkça betimlenmiştir:

“...temizce bölünmüş bir Geyiğin başıydı. Yanında dört küçük paça bulunuyordu. Yarı açık gözler, bizim çalışmalarımızı başından sonuna izlemiş olmalıydı. Ah evet o, kışın donmuş elmalarla kandırılmalarına izin veren ve tuzakla yakalanıp işkenceyle ölen, telle boğulan, acıkmış, saf Küçük Hanımlardan biriydi.” (s. 23)

“Yapılageldiği biçimde, mezarın üstüne bir taş koydum. Zaten mezarlığında bu taşlardan oldukça çok sayıda vardı. Çoğu burada yatıyor: Bu evi aldığım da, kilerde ölüsünü bulduğum yaşlı bir Erkek Kedi ve doğurduğu Miniklerle birlikte ölen yarı vahşi bir Dişi Kedi. Kuduz olduğunu iddia eden ormancılar tarafından öldürülen bir Tilki, birkaç Köstebek ve geçen kış Köpekler tarafından yaralanıp can veren bir Geyik.” (s. 57)

Söz konusu insan merkezilik paradoksu, hayvanlar başta olmak üzere doğadaki her varlığa araçsal bir değer yükler. Bu nedenle akıllı olmadığı varsayılan hayvanlar, acı eşiğinden ötürü ahlaki bir değerlendirmeye tabi tutulur. “18. yüzyılda Jeremy Bentham, Carl Linnaeus gibi düşünürler; Descartes’ın, Kant’ın görüşlerine karşı çıkarlar. Nitekim Linnaeus, *Systema Natura* (1735) isimli kitabında, insanları sahip oldukları anatomik ‘homoloji’ nedeniyle *Antropomorpha (insansı)* maymunlar kategorisine dâhil etmiştir.” (Garrard, 2020, s. 193) Keza 19. yüzyılda, Charles Darwin’in teorisi, türler arasında; özellikle insan ve hayvan arasındaki uçurumu kapatmıştır. Her iki romanda da hayvanların duygulu varlıklar olduğuna dair tespitlere sıkça yer verilir:

“Hayvanların güçlü adalet duyguları vardır. ...Bizim bir dünya görüşümüz var, ancak Hayvanların da dünyaya karşı bir algısı var, anlıyor musun?” (SPÖKÜ, s. 225).

“Köpekten hisli hayvan var mı, üzüntüsünden intihar edenini bile gördüm...” (UB, s. 97).

“**Ayağa dikilip önce kendimi göstermeden hiçbir canlıyı vurmam. Öyle gizlenip tüfeği patlatmak yok, ahlaksızlık bu.** Gurur sadece insanda mı var? Hayvana şans tanıyacaksın, mücadele edip teslim olacak, duruşundan, bakışından anlarsın bunu, hayvan sana kendisini öldürmen gereken ânı söyler. Tamam, vur beni, der, artık vur, yenildim, der. O zaman çeker vurursun. Hayvanların dua edip etmediğini dünyada kaç kişi düşünüyor acaba? Ben düşünüyorum arkadaşlar, diz çöküp dua ediyorlar, ibadet onlarda da var.” (UB, s.143)

Egemen bakış açısına göre insan, doğada merkeze yerleştiren, akıllı/düşünen ve bilinçli varlıktır. Merkezî konumdaki insanın kendi dışındaki varlıklara, doğaya ve doğadaki canlılara

olan tavrı, yaklaşımı, sorumlulukları ekoahlak kavramı ile açıklanabilir. Latife Tekin'in eserinde ekoahlak(sızlık), Cömert'in kendince belirlediği avcılık felsefesi üzerinden anlatılır. (s.143) Olga Tokarczuk'un anlatısında ise ekoahlak, insanın çevreye karşı ayrıştırıcı davranması ve diğer canlılara karşı olumsuz yaklaşımları bağlamında, elbette meselenin hukuki ve tarihî kökleri de göz ardı edilmeden, dile getirilir.

“Hayvanlar, yaşadıkları ülke hakkındaki gerçekleri gösterir, dedim. Hayvanlara olan yaklaşım yani. İnsanlar Hayvanlara vahşice davrandıklarında, hiçbir demokrasi biçimi onlara yardımcı olamaz, aslında hiçbir şey yardımcı olamaz. (...) Zaten neden yararlı olmak zorundayız ve hangi nedenle? Dünyayı kim yararlı veya yararsız diye ayırıyor ve ne hakla? Devedikinin yaşama hakkı yok mu veya bir depoda tahılları yiyen Farenin? Arılara, İşçi Arılara veya otlara veya güllere ne diyorsunuz? Kimin haklı, kimin iyi, kimin kötü olduğunu yargılama küstahlığına sahip ki? Büyük bir ağaç, çarpık ve deliklerle dolu, kesilmeden yüzyıllardır yaşayabilmiş, zira ondan hiçbir şey yapılamazmış. Bu örnek bizim gibilerin ruhunu yükseltmeli. Herkes yararlı şeylerden kâr etmeyi bilir, ama kimse yararsız olandan elde edilecek faydaları bilemez.” (s. 276).

4. Küresel Çağın Yeni İnsan Tipolojisi: Ekoaktivist Birey

Küresel edebiyatın ana yönsemelerinden ekoeleştirici bağlamında değerlendirilen edebiyat eserlerinin alametifarikalarından biri de ekoaktivist bireyin doğuşudur. Her tür gibi ekolojik roman da kendi insan tipolojisini yaratmış, varlığını doğayla iç içe, doğaya adayarak, doğayla barışık yaşayarak sağlamaya çalışan bireyin doğuşunu müjdelemiştir. Sınıfsal, kültürel, ideolojik angajmanlardan çok, ekolojik aidiyetleri ve kaygıları önceleyen, varoluşunu bu skalada gerçekleştiren bireylerin hikayesi öne çıkmıştır. Bu yönüyle *Unutma Bahçesi*'nin de *Sür Pulluğunu Ölümlerin Kemikleri Üzerinde*'nin de ekoaktivist birey anlatısı olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan *Unutma Bahçesi*, bireyin çevresiyle uyumsuzluğunu, içsel çatışmalarını öne çıkarmasıyla modern; *Sür Pulluğunu Ölümlerin Kemikleri Üzerinde*, çok yönlü ve çok katmanlı kişilerin var oluşu, oyunsu figürleriyle postmodern anlayışa yaklaşır. Böylece ekoaktivist bireyi iki farklı kanava içerisinde gören anlatı düzeni oluşur. Çünkü her iki romanda da doğayla uyumlu, doğaya dair kaygıları olan, belirli bir felsefi ve politik bilinç geliştirmiş mücadeleci kişilerin varlığı söz konusudur.

Ekoeleştirici, insan ve hayvan arasındaki düalizmi kaldırır; insan merkezci anlayışı yıkan, doğayla uyumlu, çevresel sorunlara duyarlı özneyi olumlar. Ekoaktivist birey diye niteleyebileceğimiz bu öznenin politik çevreci, yüzeysel veya derin ekolojist vb. isimlerle tanımlandığını da eklemek gerekir. Bu noktada bazı nüanslar da vardır, elbette. Örneğin derin ekolojistlerin seslerinin daha çok çıktığını, daha köktenci yaklaşımlar sergilediklerini söylemek mümkündür. “Derin ekolojistler, doğadaki içsel değerlerin tanınmasını ister. Buna bağlı olarak da insanla doğa arasında bir düalizm yaratılmasının çevre krizinin kökeninde yattığını iddia ederek insanların ve ekosferin monist ve ilkel bir yaklaşımla yeniden özdeşleştirilmesini talep ederler.” (Garrard, 2020, s. 42). Bu bağlamda *Sür Pulluğunu Ölümlerin Kemikleri Üzerinde* romanının başkahramanı Janina/Duszejko; anti-insan merkezci duruşun keskin yüzüne sahip, derin bir ekolojisttir. Roman boyunca hayvan avcılarına karşı, insanları avlayarak radikal bir karşı duruş geliştirir.

Hayvanlar adına ve onların yöntemlerini kullanarak cinayetler işler, doğa ve hayvan düşmanı insanlardan intikam alır. *Unutma Bahçesi*'nde ise Şeref karakteri her ne kadar doğayla uyumlu bir dünya yaratmaya çalışsa da doğayı, dış dünyadan bir kaçış aracı olarak algılar. Onun doğa karşısındaki duyarlılığı daha felsefi ve entelektüeldir.

Latife Tekin de Olga Tokarczuk da kadın kahramanları anlatının merkezine taşıyarak ekofeminizme yaklaşır. Gerçi *Unutma Bahçesi*'nde teorisyen/kurucu konumunda Şeref vardır fakat anlatıcılık misyonu Tebessüm'e verilmiştir. Ekoaktivist bireyler arasında kadınların erkeklere oranla daha çok öne çıktığı düşünülürse ekoaktivist bireylerin motivasyonunda ekofeminizmin ne kadar etkili olduğu anlaşılabilir. Ekofeminizm; insan/hayvan, doğa/kültürleştirilmiş doğa, özne/nesne, beden/akıl gibi ikilemlerin yanı sıra insan merkezli yaklaşımın yerine "erkek merkezli" görüşü eklemleyerek kadın/erkek düalizmini ekolojik sorunların temelinde yerleştirir. "Kadınlar doğayla, maddi, duygusal ve özel olanla; erkeklerse kültürle, maddi olmayanla, rasyonel ve soyut olanla ilişkilendirilir." (Garrard, 2020, s. 45). *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde*, Koca Ayak'ın avladığı hayvanın kemiğinin boğazına takılması, Komutan'ın hayvanlar tarafından kuyuya atılması, Başkan'ın Yassı Kın Kanatlı Böcekler aracılığıyla boğulmasına karşın Janina'nın insan ve hayvan arasındaki uçurumu kapatmaya çalışması bunun kanıtıdır. Erkek kahramanların büyük çoğunluğu doğa ve hayvan karşısında tahakkümcü, avcı, tüketici bir konumdayken kadınların büyük çoğunluğu ise duyarlı, koruyucu ve üretkendir. Erkeklerin avcılıkla ilişkilendirilmesi, doğaya yönelik eril bir tehdit oluşturmaları, ekofeminizmin nirengi noktasıdır. "Burada söz konusu olan, eril karakterin doğal düzenle bağlantısızlığı ve onun ege-men olması şeklindeki modelinin reddiyesi olduğu kadar, doğayla dişil ilişkilene ve onunla yakınlığın olumlanmasının fazlaca vurgulanmasıdır." (Dobson, 2016, s. 292). Olga Tokarczuk, bu tip bireyleri şöyle betimler:

"Her türlü araçla izinsiz avlandığımı da biliyordum. Ormana kendi çiftliğim gibi davranıyordu-her şey ona aitti. Talan edici bir tipti. ... Koca Ayak, kolunda tuzaklar, uğursuz bağırsaklarla yoluna devam ederdi. Kötü, küçük bir cin gibi. Kötücül ve öngörülemez. Her zaman biraz sarhoştur ve belki de onu haince havaya bu sokuyordu. ... Çoğu zaman izlerini takip edip Hayvanlar için kurduğu ilkel tuzakları, tuzağa düşen Hayvanların havada asılı kalmalarına neden olacak şekilde eğilmiş genç ağaçlara bağlanmış ilmikleri toplardım. Bazen ölü Hayvanlar bulurdum –Tavşanlar, Porsuklar ve Geyikler." (s. 16-17).

Janina'nın doğayla uyumlu, nahif kişiliğine zıt olarak avcı eril kişilerin (Koca Ayak, Komutan, Başkan vd.) yer alması ve bu kişilerin alt edilmesi, ekofeminin tavrın eylemsel yükselişidir. Ayrıca sadece eyleme yönelik değil, kadın-erkek eşitliğini sarsan, kadına yönelik belirli kalıpların olduğu söylemler de mevcuttur: Örneğin *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde*'de, "siz bir kadınsınız. Ah, evet. Demek roller bu biçimde paylaşılmıştı. Şarkı söylemekle cinsiyetimin ne ilgisi olduğunu bilmiyordum, ancak böyle bir zamanda geleneğe karşı gelmeyecektim" (s. 48) ifadesine rastlarız. Keza *Unutma Bahçesi*'nde otorite figür erkek karakter Şeref olsa da olayların merkezinde yer alan, gözlemleyen, aktaran Tebessüm'dür. Her ne kadar Şeref, bitki kitabı yazmak için çabalasa da (s. 73), "Tanrı beni bu tepeye kuş avlayan soysuzların elinden tüfeklerini alıp kıçlarına sokmam için gönderdi." (s. 41) dese de Tebessüm'ün bakış

açısından yansıtılan bir figür olmanın ötesine geçemez. Tebessüm'ün anlatımıyla Şeref zamanında avcılık yapan, bir ineği bacağından vuran” (s. 41) en yakın arkadaşı avcı olan biridir. Her ne kadar bugün doğayla iç içe bir yaşamın felsefi ve politik altyapısını inşa etmeye çalışsa da ekoaktivist birey olmaktan en azından geçmiş pratikleri nedeniyle uzak biridir. Romanın esas ekoaktivisti Tebessüm ise söylem ve eylemleriyle daha tutarlıdır. *Unutma Bahçesi*'nin diğer kişileri de çevre konusunda duyarlı kimselerdir. Giray, Olgun, Neslihan, Ferah, Cavidan, Erdem Bey, vd. farklı yaşamları, hayata bakış açıları, zaafı, çelişkileri olmalarına rağmen ortaklaşa sürdürmeye çalıştıkları hayatı anlamlı kılmak için bir şeyleri unutma amacıyla bir araya toplanmış insanlardır. Bir ütopya girişiminin iştirakçileridirler, Şeref'in öncülüğünde Unutma Enstitüsü kurmak için bir aradadırlar (s. 60). Aralarında ekoaktivist bireyin antitezini ise Cömert temsil eder. Cömert; Şeref'in ilkelerinin dışında, topluluk kurallarına aykırı bir tiptir. Nitekim depremde her şeyini kaybetmiştir. Unutma Enstitüsünde bahçıvan olarak işe girmiştir. Ona göre “avcıların çoğu doğa dostudur, sevgi vardır onlarda ancak sevgileri bir hayvanı vurduktan sonra ortaya çıkar (s. 131). Cömert'in avcılık felsefesine yönelik söylemleri, hayvan öldürme arzusu, doğanın kendisinden aldıklarının (depremin yarattığı travma) bir intikamı gibi de düşünülebilir.

5. Posthümanizm ve İnsan Ötesi Formlar

Posthümanizm, Batı'nın insan merkezci bakış açısına bir tepki olarak tezahür eden yeni maddeci bir anlayıştır. Siborgların, Queerlerin, hayvanların, bitkilerin, doğanın, hatta dünyanın, insanla eş değer bir konuma yükseldiği hatta insanın ötesine geçtiği anlayışından hareket eder. Bir bakıma Batı düşüncesindeki aydınlanma felsefesine kaynaklık eden kadim hümanizm felsefesinin yerini “insan ve insan olmayan varlıklar arasındaki sınırları silen posthümanizm”in (Oppermann, 2012, s. 37) almasına dayanır. Bu yaklaşımla insanın ayrıcalıklı ve özel konumu sarsılmıştır. Olga Tokarczuk'un romanında da “doğanın bakış açısına göre, hiçbir yaratık yararlı ya da yararsız değildir. Bu insanlar tarafından yapılan aptalca bir ayrımcılıktır.” (s. 178) denir. Latife Tekin de romanında, insanın diğer canlılarla ve dünyayla özdeş olduğu tezini savunur. Romanda, doğanın insanı düşlere sürükleyen ikizlik durumundan bahsedilir. Aynı şeyin büyüğü, küçüğü, bitkisi, hayvanı, insanı olduğu varlığın değişik formlarda görüldüğü, aralarında bir döngüsellik olduğu belirtilir (s. 57).

Romanlarda insanla diğer canlı-cansız varlıkların özdeşliğinin yanı sıra ara türlerin, metamorfoza uğramış canlıların, hibrit birleşimlerin varlığına da değinilir. Bu ara türlere genel olarak siborg denir. *Siborg*, biyolojik yapılar üzerine elektromekanik öğeler ekleyen melez organizmadır. Donna Haraway'in “Siborg Manifestosu”na göre kalp pili takılı hastadan, göz bebeklerinin hareketini takip eden silahlara kadar elektromekanik yapıları bünyesinde bulunduran tüm varlıklar siborg olarak kabul edilir. “Dolayısıyla, siborg çağdaş toplumun bir parçasıdır. Yirminci yüzyılın sonlarında, bu efsanevi çağda, hepimiz kimerayız (chimera), makine ve organizmanın oluşturulmuş ve kuramlaştırılmış melezleriyiz. Kısacası, hepimiz siborg'uz.” (Kümbet, 2012, s. 197).

“Koşturacaksınız köpekleri, en vahşisi üç günde eğitiliyor bugün, elektronik tasmalar dönemi başladı artık bağıınca basıyorsun düğmeye, hayvan acıyla yanıyor şöyle bir, ondan sonra

çukur kazmaması gerektiğini anlayıp efendileşiyor... Bırakın beni, at bile alırım, o devirler kapandı, elektronik sayesinde hayvan bakımı ve eğitimi kolaylaştı; ama demek ki siz bu çeşit gelişmeleri takip etmiyorsunuz. Hayvanla arkadaşlığı yasak koymak olmaz bu çağda.” (UB, s.102). Hayvanların, elektronik tasmalar vasıtasıyla klasik koşullanmasına; vahşi olanın ehlileştirilmesine değinilmiştir. Hayvanların eğitilmesi, öz benliklerinin değişime uğraması siborglara dolayısıyla dirim kurgusala örnek olarak verilebilir.

6. Yeni Ütopya: Biyobölgecilik

Dünya, çeşitli yaşam formlarını bünyesinde barındıran, insan başta olmak üzere pek çok canlı-cansız varlığa ev sahipliği yapan bir bütündür. “Hans Reiter 19. yüzyılın sonunda Antik Yunanca *oikos* (ev) ile *logos* kelimelerini birleştirmek suretiyle ekoloji terimini üretmiştir.” (Çebi, 2020, s. 16). Nitekim kelimenin esas anlamını yine 19. yüzyılın sonunda Alman zoolog Ernst Haeckel açıklar. “Haeckel ekolojiyi ‘organizmalarla çevreleri arasındaki ilişkilerin bilimi’ olarak niteler.” (Çebi, 2020, s. 17). Bu noktada *Sür Pulluğunu Ölülerin Kemikleri Üzerinde* anlatısında dünyanın bir ilişkiler ağı olma durumuna dikkat çekilir, aynı zamanda küresel bir yer hâline gelmesi astroloji ile ilişkilendirilir. Örneğin romanda anlatıldığına göre “dünya, hiçbir şeyin ayrı olarak var olmadığı büyük bir ağ bütünüdür. Dünyanın her bir kırıntısı, son küçük parçasına kadar sıradan bir aklın kavraması zor olduğu, karmaşık Kozmos ilişkileri sayesinde geri kalanıyla bağlantılıdır.” (s. 70). Tabii dünya kavramının yorumlanmasında Garrard, üç farklı görüşten söz eder: İlki küreselleşme ile bağlantılıdır, Dünya’nın teknolojik ve ekonomik faaliyetlerle örülü bir küre; ikincisi canlıların yaşamasına olanak tanıyan bir biyosfer, üçüncüsü ise yaşayan bir organizma, yani “Gaia” olduğu fikridir. Gaia veya Gaea Yunan mitolojisinde yeryüzünü, toprağı simgeleyen bir tanrıcadır. William Golding de “Gaia Hipotezi” ile yeryüzünün canlı bir organizma olduğunu söyler. (Garrard, 2020, s. 255) Bu hipoteze göre yeryüzü dinamik ve devingen bir yapıya sahiptir, öngörülemezdir. *Unutma Bahçesi’nde Şeref*’in doğanın bir ikizi olduğunu söylemesi (s. 57), Dünya’nın canlılığını betimleyen bir örnektir.

Canlılara yaşam alanı sunan biyosferi imleyen ifadeler de yer verilmiştir. Olga Tokarczuk’un romanında anlatıldığına göre “uydu resimleri ve dünyanın yuvarlaklığı insanları etkilemektedir. Yerkürenin, yani gezegenlerin bakışına maruz kalan, patlamadan sonra ışığın parçacıklara bölündüğü ve havaya dağıldığı büyük bir boşlukta terk edilmiş kürenin yüzeyinde yaşadığının bilincinde olmak gerekir. İnsanlar unutmaya meyilli olduğu için bu gerçekliği kendilerine sürekli hatırlatmalıdır.” (s. 53), aynı zamanda teknolojik araçlarla Dünya’nın fotoğrafını betimlemesi, küreselleşme ile bağlantılıdır. Keza, Dünya’nın fotoğrafı ile ilgili bu kısım, ekolojizmin “Spaceship Earth (Uzay Gemisi Dünya)” kavramına bir atıf olarak da değerlendirilebilir. R. Buckminster Fuller tarafından ortaya atılan bu kavram, Dünya’nın sınırlı kaynaklara sahip olduğunu ve insanların çıkarları için doğayla uyumlu bir şekilde hareket etmesi gerektiğine işaret eder (Garrard, 2020, s. 234). Yine Janina’nın Dünya’nın oluşumu ve sonlu olduğuna dair yorumu ve kaygısı, bu hipotezi destekler niteliktedir.

Dünya ilgili görüşlerin yanı sıra, ekolojizmin mekân ile ilişkisine yeni bir boyut kazandıran kavram, “biyobölgecilik”tir. Bu kavram, endüstrileşmiş insan tipinin kaçış noktası olarak değerlendirilebilir. Esasında “biyobölgecilik, insanları içinde yaşadıkları doğal ve kültürel

çevreyi derinlemesine keşfetmeye teşvik eden bir ‘yeniden mesken’ politikasıdır.” (Garrard, 2020, s. 168). Yine küreselleşmenin homojenleştirici gücüne karşı oluşmuş bir hareket olarak da tanımlanabilir. Kirkpatrick Sale’e göre ise etrafımızdaki yeryüzünü tanımamız, onu kadim bilgisine güvenmemiz ve onun karşısında değil, onunla birlikte yaşamayı öğrenmemiz için uymamız gereken doğal ritme denir (Dobson, 2016: s. 160). *Unutma Bahçesi*’nde Şeref’in kurduğu yeni yaşam alanı biyobölgeciliğin somut bir örneğidir. Çünkü burası, “sahibi tarafından yasal düzenlemeler yapılarak başka insanların kullanımına açılmış bir toprak parçasıdır. Burada yaşayanlar toplumsal oyunu tümüyle reddetmiş insanlardır. Burada yaşama istekliliği gösterenlerin kimliklerinden sıyrılması gerekir. Sözüünü oluşturup söyleme imkânı bulamamış, kendi eserini yaratıp ortaya çıkaramamış, böyle şeylerin düşünüyü bile kuramamış dilsiz, yenilmiş insanlar da toplum içinde kendilerine bir yer edinme çabasına son vermeleri koşuluyla burada var olabilirler.” (s. 193). Keza biyobölgeciler ortak mülkiyeti savunurlar; doğanın ürünlerinin herkes için olduğuna inanırlar. *Unutma Bahçesi*’nde de “kimseye mülkiyet hakkı tanınmaz, ama herkesin ölünceye kadar yaşama hakkı” (s. 237) vardır.

Sonuç

Küresel kapitalist çağı anlamının en etkili yollarından biri de aktüel kültür unsurlarını analiz etmektir. Son tahlilde kapitalist kültür, küreselleşme ile küreselleşme de kültürel pratiklerle anlaşılabilir. Kültürel pratiklerin en somut unsurlarından biri de edebiyat üretimleridir. Bu nedenle küreselleşmeyi tüm yönleriyle anlamak, tetiklediği sorunları tespit etmek için edebiyata başvurmak gerekir. Özellikle küreselleşmenin doğurduğu çevre kirliliği, organik yaşamın deformasyonu, iklim değişiklikleri, salgınlar, depremler, seller, taşkınlar gibi ekolojik sorunlar son dönemlerde edebiyatın da ilgi duyduğu başlıca konular hâline gelmiştir. Bugün edebiyatın kadrajına takılan izlekler arasında ekolojizm, iklim değişikliği, türlerin yitimi, çevre kirliliği, genetiği değiştirilmiş gıdalar ve bunların organizmalara olumsuz etkileri gibi aktüel meselelerin başında geldiği söylenebilir. O hâlde küresel edebiyat çağı/akımı/tarzi diye nitelenen alanın ana yönsemelerinden birinin ekolojik anlatılar olduğu aşikârdır. Ayrıca bu eğilimin bundan sonra önemini daha da artıracığı ortadadır. İşte bu teorik çerçeve üzerine inşa edilen bu çalışmada, 2018 yılında Nobel’i kazanan Leh yazar Olga Tokarczuk’un *Sür Pulluğunu Ölümlerin Kemikleri Üzerinde* ve Türk edebiyatından Latife Tekin’in *Unutma Bahçesi* adlı eserleri, ekoeleştirici kuramından hareketle incelenmiştir. Eserlerde derin ekoloji, ekofeminizm, posthümanizm, postmodern, yeni maddecilik ile ekoeleştirinin felsefî temelleri tartışılmış; insanmerkezilik-Kartezyen, hayvan hakları, ekoahlak, biyobölgecilik, Gaia, siborg, seküler kıyamet vb. gibi ekoeleştiriyi oluşturan temel kavramların izleri sürülmüştür. Neticede farklı ülkelerden iki kadın yazar tarafından kaleme alınan romanlar bağlamında, ekoeleştirinin küresel bir edebiyat eğilimi hâline geldiği görülmüştür. Son tahlilde insan-doğa çatışması, doğanın öz benliğine kavuşturulması, bireyin şehir hayatından uzaklaşması, hayvan haklarına riayet edilmesi, insanın doğanın içinde ve doğayla uyumlu yeni bir varoluş inşa etmesi gibi konularda her iki yazarın benzer duyarlılıklar taşıdıkları tespit edilmiştir. Yine her iki yazar, farklı altyapılardan, geleneklerden ve edebiyat anlayışlarından gelseler de ekolojik duyarlılık konusunda hemfikirdir. Çünkü ekolojizm, küresel ısınma, doğal afetler, salgın hastalıklar, iklim değişikliği, türlerin ölümü/yok olması, su kaynaklarının kirlenmesi, kuraklık, pestisitlerin başta toprak olmak

üzere habitatlarda yarattığı kirlilik vb. alanlardaki tahribatların neticesinde küresel edebiyat teorisinin beslendiği evrensel duyarlılık noktalarından biridir. Nitekim incelenen romanlarda; insan-doğa çatışmasının, doğanın öz benliğine kavuşturulmasının, dengenin ve uyum retorığının yeniden yakalanmasının, bireyin şehir hayatından uzaklaşmasının, hayvan haklarına riayet edilmesinin üzerinde durulmuştur. Bu konular, ekolojizmin değerler dizisi kapsamında verilmiştir. Görünen o ki bu konulara ilgi giderek artacak, dünyanın pek çok ülkesinde üretilecek edebiyat eserlerinde ekolojizmin izleri daha da belirginleşecek. Elbette, özellikle kadın yazarların bayraktarlığını yaptığı bu tür anlatıları çoğaltmak ve neredeyse bir distopyaya dönüşmek üzere olan kapıdaki ekolojik felaketlere karşı yaşamın ve bilimin her alanında geliştirilecek önerilere, eğitime, çabalara, politikalara ve uygulamalara ihtiyaç olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Kaynakça / References

- Aktaş, Ş. (2000). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Akçağ Yayınları.
- Çebi, S. S. (2020). Ekoloji, ideoloji, özneleşme ve hukuk. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (95), 11-44.
- Demir, F., Süslü, N. E. (2021). Küresel edebiyat eğilimi bağlamında milenyum sonrası dönemdeki nobel edebiyat ödülleri. *TUDED*, 61(1), 103-121.
- Dobson, A. (2016). *Ekolojizm*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Çetin, N. (2004). *Roman çözümleme yöntemi*. Ankara.
- Esen, B.(2017). Kant felsefesi ve hayvan hakları. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (82), 45-59.
- Garrard, G.(2020). *Ekoeleştirir: ekoloji ve çevre üzerine kültürel tartışmalar*. Kolektif Kitap.
- Gündüz, B. (2020). Hayvanların yargılanması. *Güncel*. 2020/1, <http://www.ankarabarusu.org.tr/sitelet/ankarabarusu/hgdmakale/2020-1/4.pdf> adresinden erişildi.
- Harman, Ö. F.(2020). Nüh. *İslam Ansiklopedisi*. 04.01.2020, <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/33/C33010872.pdf> adresinden erişildi.
- Kirsch, A.(2019). *Küresel roman: 21. yüzyılda dünyayı yazmak*. Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Kümbet, P.(2012). Ekoeleştirir çevre ve edebiyat. S. Oppermann (Ed.), *Ekofeminizm: kadın, kimlik ve doğa* (171-206). Phoenix Yayınları.
- Oppermann, S. (Ed.). (2012). *Ekoeleştirir çevre ve edebiyat*. Phoenix Yayınları.
- Pospelov, G. N. (1995). *Edebiyat bilimi*. Evrensel Kültür Yayınları.
- Tekin, L.(2020). *Unutma bahçesi*. Can Yayınları.
- Tokarczuk, O.(2020). *Sür pulluğunu ölümlerin kemikleri üzerinde*. Timaş Yayınları.
- Toska, S.(2017). *Ekokurgu: ekolojik sorunların çözüm yolu olarak edebiyat*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Yılmaz, Z. G.(2017). Filozofların dilinden elementlerin kadim hikâyesi: ekofobik algı ve element ekoeleştiririsi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (83), 107-125.

